

Onderzoek in 15 stappen

Voor dat jongetje uit Stramproy

Petra de Bil

Onderzoek in 15 stappen
Voor hbo-studenten Social Work

Uitgeverij Nelissen

Copyright: © Petra de Bil & Uitgeverij Nelissen, 2011
Omslag: Bas Smidt, Den Haag
ISBN: 978 90 244 00829
NUR: 840
1e druk: 2011

ALLE RECHTEN VOORBEHOUDEN

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.reprorecht.nl). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

Inhoud

Inleiding	11
Stap 1: Kies een onderwerp	13
1.1 Een onderwerp kiezen	13
1.2 Maatschappelijke relevantie	16
1.3 Zoektermen voor literatuur	17
Stap 2: Noem de doelstelling	19
2.1 Rol van de opdrachtgever	20
2.2 Doelstelling en resultaat	20

Stap 3: Formuleer de voorlopige probleemstelling	23
3.1 Van onderwerp naar probleemstelling	23
3.2 Link met Social Work	24
3.3 Voorlopige probleemstelling	25
3.4 Terugkoppeling opdrachtgever	25
 Stap 4: Lees literatuur	 29
4.1 Theoretische relevantie	29
4.2 Literatuur en theorie	30
4.3 Literatuur zoeken	30
4.4 Literatuur gebruiken	32
 Stap 5: Kies soort onderzoek	 35
5.1 Theorievormend of praktijkgericht	35
5.2 Kwantitatief of kwalitatief	36
5.3 Inductief of deductief	38
5.4 Beschrijvend, explorerend, toetsend	39
5.5 Afbakening voor dit boek	41
 Stap 6: Formuleer onderzoeksvragen	 43
6.1 Criteria goede onderzoeksvragen	43
6.2 Beschrijvende, explorerende en toetsende vragen	47
6.3 Van probleemstelling naar onderzoeksvraag	48
6.4 Deelvragen	50

Stap 7: Bepaal de onderzoekseenheden	55
7.1 Onderzoekseenheden en onderzoekspopulatie	55
7.2 Respondenten	57
7.3 Keuze respondenten	57
7.4 Steekproef	58
7.5 Toestemming respondenten	60
7.6 Ethische verantwoording	61
 Stap 8: Kies het onderzoeksontwerp	 63
8.1 Kwalitatief survey	63
8.2 Experiment	64
8.3 Casestudy	65
8.4 Etnografie	65
8.5 Actieonderzoek	66
8.6 Gemengd ontwerp	66
 Stap 9: Kies een methode voor dataverzameling	 69
9.1 Interview	69
9.2 Observatie	72
9.3 Documentonderzoek	74
9.4 Focusgroepinterview	74
9.5 Enquête	74
9.6 Keuze dataverzameling	75

Stap 10: Maak een meetinstrument	77
10.1 Begrippen en variabelen	77
10.2 Indicatoren voor de variabelen	78
10.3 Indicatoren operationaliseren	79
10.4 Meetinstrument bij interviews	83
10.5 Meetinstrument bij observaties	83
10.6 Meetinstrument bij documenten	84
10.7 Meetinstrument bij focusgroepinterviews	85
10.8 Meetinstrument bij enquêtes	86
 Stap 11: Beschrijf dataregistratie en dataverwerking	 89
11.1 Registratie en verwerking van interviews	89
11.2 Registratie en verwerking van observaties	90
11.3 Registratie en verwerking van documenten	92
11.4 Registratie en verwerking van focusgroepinterviews	92
11.5 Registratie en verwerking van enquêtes	94
 Stap 12: Beschrijf data-analyse	 97
12.1 Data-analyse van (focusgroep)interviews	97
12.2 Data-analyse van observaties	100
12.3 Data-analyse van enquêtes	102
12.4 Koppeling theorie en praktijk	103
 Stap 13: Bespreek betrouwbaarheid en validiteit	 105
13.1 Betrouwbaarheid	105
13.2 Validiteit	106

Stap 14: Voer het veldwerk en de analyse uit	111
14.1 Afspraken over het veldwerk	111
14.2 Verloop van het veldwerk	112
14.3 Analyse van het veldwerk	112
 Stap 15: Schrijf een onderzoeksrapport	 115
15.1 Verschillende rapportages	115
15.2 Bronvermelding in de tekst	117
15.3 Rapportage in de inleiding	118
15.4 Rapportage in de literatuurverkenning	119
15.5 Rapportage bij de onderzoeksopzet	121
15.6 Rapportage bij de resultaten en de analyse	122
15.7 Rapportage bij de conclusies en aanbevelingen	127
15.8 Opstellen literatuurlijst	127
 Bijlagen	 131
Bijlage I: Hoofdstukindeling onderzoeksrapport	133
Bijlage II: Stappenplan	135
Bijlage III: Aanbevolen literatuur	141

Inleiding

Op een afdeling voor verslavingszorg worden in korte tijd vier cliënten aangemeld die behalve een verslaving nog een psychiatrische stoornis hebben. Het begeleidingsplan schiet hiervoor tekort. Hoe kunnen deze cliënten het best begeleid worden? En kennen andere instellingen voor verslavingszorg ook deze toename van dubbelediagnose-cliënten?

In een behandeltehuis voor kinderen lijkt het straf- en beloningssysteem steeds minder goed te werken. De kinderen krijgen er als beloning voor gewenst gedrag fiches, die hen bij ongewenst gedrag weer afgenomen worden. De laatste weken merken de begeleiders dat de kinderen steeds onverschilliger worden voor het verwerven en kwijtraken van fiches. Waarom werkt het systeem niet meer? Is een aanpassing van het systeem nodig of is het beter om over te stappen op een ander systeem?

Voor al dit soort situaties in de praktijk van de Social Worker is onderzoek nodig. Je signaleert een probleem. Om dit probleem goed te kunnen aanpakken, ga je het eerst analyseren en ontrafelen. Wat is er precies aan de hand? Waar doet het probleem zich voor, bij wie en wanneer? Hierbij zul je ook literatuur gebruiken. Wat is al bekend over dit probleem? Is het herkenbaar bij andere instellingen? Zo ja, hoe hebben zij dit aangepakt?

Praktijkgericht onderzoek betreft het onderzoeken van een praktijkprobleem. Dit boek bevat een stappenplan waarmee je dat onderzoek stap voor stap kunt uitvoeren. De voorbeelden in dit boek zijn afkomstig van onderzoeken die studenten Social Work van Hogeschool Zeeland hebben uitgevoerd. Dankzij hen weet ik hoe ze stapsgewijs uitleg willen hebben over het opzetten van een onderzoek.

Stap 1: Kies een onderwerp

Je onderwerp is het thema van je onderzoek. In deze eerste stap worden aandachtspunten genoemd bij het bepalen van je onderwerp. Verder worden de maatschappelijke relevantie van je onderwerp en de zoektermen voor literatuur besproken.

Leonie is student Social Work aan Hogeschool Zeeland. Ze loopt haar afstudeerstage bij het schoolmaatschappelijk werk Walcheren. Voor het afstudeeronderzoek vraagt ze aan haar praktijkbegeleider Brenda of zij een opdracht heeft. Brenda weet zo gauw geen onderwerp en stelt voor dat Leonie dit vraagt aan de directeur van de scholengemeenschap waar Leonie stage loopt. Directeur Leo Hoogesteger wil graag dat Leonie zich gaat bezighouden met pesten op school. De laatste tijd heeft hij veel klachten gekregen van ouders. Zij stellen dat de school 'helemaal niets doet aan het pesten'.

1.1 Een onderwerp kiezen

Het hangt van jouw opleiding af in hoeverre de keuze voor een onderwerp vrij is. Bij de ene opleiding mag de student zelf bepalen welk onderwerp hij kiest, bij de andere opleiding kan hij kiezen uit een lijst met onderwerpen of voert hij een opdracht van zijn stageplaats uit. De zes belangrijkste overwegingen bij de keuze van een onderwerp zijn:

1. Spreekt het je aan?

Probeer altijd uit te komen op een onderwerp dat je aanspreekt. Je zult veel tijd en energie in je onderzoek gaan steken, dat lukt beter als het onderwerp je interesse heeft. Komt een opdracht van je werk- of stageplaats, dan heb je weinig te kiezen. Als het onderwerp je echt niet aanspreekt of zelfs tegenstaat, zeg dit dan. Vaak zijn er meer onderwerpen die de medewerkers van een stageplek onderzocht willen zien. Als het onderwerp niet helemaal is wat je graag zou willen, kun je onderhandelen over de focus die je in het onderzoek gaat leggen. Probeer daaraan iets toe te voegen waardoor je het meer ziet zitten.

2. Is het een vraag of probleem?

Een student wilde onderzoek doen naar zwerfjongeren in Zeeland. Gaandeweg bleek dat het probleem van zwerfjongeren in Zeeland op dat moment niet bestond. Ze moest de definitie van 'zwerfjongeren' oprekken naar 'jongeren die her en der logeren' om toch nog iets te kunnen onderzoeken. Achterhaal eerst recente cijfers over je onderwerp; hetzij in je eigen provincie of stad, hetzij landelijk. Is je onderwerp wel een probleem? Denk bij het woord 'probleem' niet alleen aan problematische zaken als verslavingen, zwerfjongeren of tienermoeders. Een probleem is een te veranderen situatie. Een probleem kan dus ook een vraag zijn, zoals: 'Welke methode zullen we gebruiken bij een nieuw behandeltehuis?'

3. Is het onderzoekbaar?

Een student wilde onderzoek doen naar de effectiviteit van leerstraffen, uitgevoerd door de jeugdreclassering. Hoe kun je onderzoeken of leerstraffen effectief zijn? Wanneer vind je deze effectief; bijvoorbeeld als er geen recidive optreedt? Welke tijdspanne neem je dan, één, vijf of tien jaar? Dit is heel moeilijk te onderzoeken en zeker niet haalbaar in het kader van een opleiding. Of een onderwerp onderzoekbaar is, hangt ook af van het kunnen vinden van respondenten. Een student die onderzoek deed naar huiselijk geweld, moest de grootste moeite doen om respondenten te vinden. Hoe kom je aan namen van mensen die huiselijk geweld hebben meegemaakt? Die gegevens zijn niet openbaar. Hetzelfde geldt voor mensen die in de gevangenis zitten of hebben gezeten. Je kunt niet zomaar een lijst met namen opvragen en die mensen gaan opbellen. Bedenk dus eerst bij een mogelijk onderwerp of je wel genoeg respondenten kunt vinden.

4. Is er genoeg achtergrondinformatie?

Achtergrondinformatie vind je in artikelen, boeken en onderzoeksrapporten. We noemen de achtergrondinformatie in dit boek de *literatuur*. Het kan leuk lijken om iets totaal nieuws te gaan onderzoeken waarover nog niets bekend is, maar dat is in het kader van je opleiding niet handig. Je zult moeten laten zien dat je in staat bent relevante literatuur samen te vatten in je eigen woorden en deze te koppelen aan je eigen onderzoek. Je doet niet zomaar onderzoek, maar borduurt voort op eerder gedaan onderzoek. Als er helemaal geen literatuur over je onderwerp te vinden is, moet je een ander onderwerp kiezen. Ook kun je een andere invalshoek kiezen, zodat daarover wel bronnen te vinden zijn. Daarnaast kun je het onderwerp in stukken hakken. Over ‘tiernermoeders met psychiatrische stoornissen’ is misschien weinig te vinden, maar over ‘tiernermoeders’ en ‘psychiatrie en zwangerschap’ wel.

5. Heeft het met Social Work te maken?

Dit onderzoek doe je in het kader van je opleiding. Dus zul je iets gaan onderzoeken wat ten goede komt aan de kwaliteit van de hulp- en dienstverlening aan cliënten. Je zult niet gaan onderzoeken hoe afdelingen met minder geld kunnen draaien of hoe het taxivervoer voor mensen met meervoudige handicaps verbeterd kan worden. Dit is meer iets voor studenten die een economische opleiding volgen.

6. Brengt het je positie op je stageplek niet in gevaar?

Vaak voeren studenten hun afstudeeronderzoek uit op hun stageplaats. Misschien wil je heel graag bij deze instelling gaan werken na het behalen van je diploma. Dan is het minder handig om een tevredenheidsonderzoek te doen als je weet dat veel cliënten ontevreden zijn. De ene instelling staat echter meer open voor kritiek dan de andere. Maak hiervan een inschatting bij gevoelige onderwerpen en bespreek dit van tevoren. Een student deed onderzoek naar de leiderschapstijlen binnen een behandeltehuis voor jongeren. De resultaten waren confronterend voor de groepsleiders, maar zij stonden hiervoor wel open.

Formuleer je onderwerp niet als een vraag, maar zet het alleen als thema neer. Je weet nog niet wat je onderzoeksvragen zullen worden, je weet alleen je onderwerp.

Voorbeelden van onderwerpen zijn dus:

Niet zo: Welke effecten heeft alcoholgebruik op jongeren?	Maar zo: Alcoholgebruik onder jongeren.
Niet zo: Waardoor zijn veel ouderen eenzaam?	Maar zo: Eenzaamheid bij ouderen.

Schema 1.1

1.2 Maatschappelijke relevantie

Zoals aangegeven in paragraaf 1.1 moet je onderwerp wel een probleem zijn. Speelt dat probleem alleen op jouw stageplaats of ook bij andere soortgelijke instellingen? Is daarover landelijk iets bekend? Ga na of je onderwerp maatschappelijk relevant is. Staaf dit met cijfers, niet met krantenartikelen. Als je onderzoek wilt doen naar alcoholgebruik onder jongeren, zoek dan cijfers op over dit alcoholgebruik. Cijfers die aantonen dat het aantal jongeren dat bij de Spoedeisende Hulp komt met verschijnselen van alcoholmisbruik fors is toegenomen, geven je onderwerp maatschappelijke relevantie. Vanzelfsprekend noem je dan het aantal of percentage waarmee dat is toegenomen. Je volstaat niet met de subjectieve woorden ‘is fors toegenomen’ (zoals hierboven stond)!

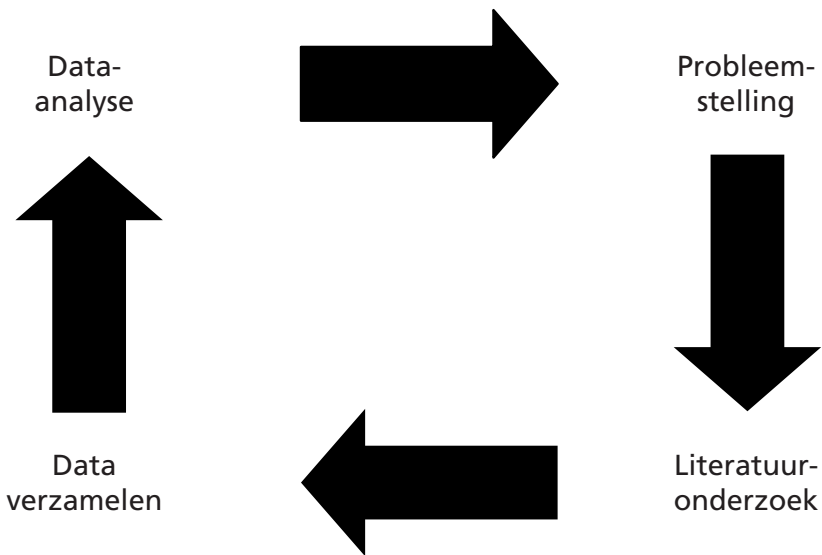
Een onderwerp is maatschappelijk relevant als:

- het recentelijk in het nieuws is geweest;
- daarover opvallende cijfers zijn gepubliceerd;
- daarvoor een nieuw wetsvoorstel wordt ingediend;
- het gaat om nieuwe doelgroepen of nieuwe voorzieningen, zoals destijds de invoering van het PGB of de WMO.

3.3 Voorlopige probleemstelling

Gaandeweg het onderzoek kun je de probleemstelling nog bijstellen. Je start met een onderwerp en een eerste probleemstelling. Daarna lees je zo veel mogelijk relevante literatuur over je onderwerp. Door alles wat je leest, kan je onderzoek een iets andere invalshoek krijgen. Daarom spreken we ook wel van een *voorlopige probleemstelling*.

Onderzoek doen is een *cyclisch proces*. Dat wil zeggen dat onderzoek voortborduurt op eerder onderzoek en zelf weer vervolgd zal worden door een volgend onderzoek. Schematisch ziet dat cyclische proces er als volgt uit:

Figuur 3.1 Cyclisch proces

3.4 Terugkoppeling opdrachtgever

Zodra je een voorlopige probleemstelling geformuleerd hebt, koppel je deze terug naar je opdrachtgever. Het is een voorwaarde dat de opdrachtgever akkoord gaat met die probleemstelling. Komt de probleemstelling tegemoet aan wat de opdrachtgever onderzocht wil zien? En aan de doelstelling van het onderzoek? Als het onderwerp ‘alcoholgebruik onder jongeren’ is en de doel-

Stap 4: Lees literatuur

Met literatuur bedoelen we hier: alles wat over een onderwerp geschreven is. In deze stap wordt uitgelegd wat we bedoelen met de theoretische relevantie van een onderzoek. Daarna kun je lezen waar je relevante literatuur kunt vinden.

Leonie googelt 'pesten' en vindt vervolgens een enorme hoeveelheid informatie. Eigenlijk kan ze met deze informatie al een hele literatuurverkenning vullen, maar docent Dennis geeft aan dat de kwaliteit van wat ze heeft gevonden niet in een hbo-verslag past: "Je onderzoek moet ook theoretische relevantie hebben. Wat schrijven de vaktijdschriften over dit onderwerp?" Hij geeft aan dat ze ook een theorie kan gebruiken, maar Leonie begrijpt niet wat hij bedoelt. Al deze achtergrondinformatie is toch theorie?

4.1 Theoretische relevantie

Bij het kiezen van een onderwerp is gesproken over *maatschappelijke relevantie*: je onderwerp is maatschappelijk relevant als dat een actueel onderwerp is waarover wordt gesproken in de media. Er is bijvoorbeeld net een onderzoek verschenen waaruit blijkt dat het alcoholgebruik onder jongeren flink is gestegen. Of er wordt een nieuw wetsvoorstel ingediend voor het strafbaar maken van criminaliteit onder kinderen jonger dan 12 jaar. Daarnaast moet je onderzoek *theoretische relevantie* bezitten. Dit betekent dat je uitgaat van bestaande